

Stollen, kristalliseren of verdampen?

De collectieve identiteit van christelijke geloofsgemeenschappen in een tijd van individualisering en pluralisering

H.P. de Roest
Lezing INTEGON, 2 februari 2007

Mijn bijdrage is opgebouwd uit drie componenten. Eerst schets ik de concentratie op de identiteitsproblematiek van christelijke geloofsgemeenschappen, zoals deze in het onderzoek naar lokale gestalten van kerk-zijn vanaf 1985 naar voren is gekomen. Helder is dat een tijd van individualisering en pluralisering vraagt om een articulatie, liefst gemeenschappelijk gedeeld, van de kern van een geloofsgemeenschap, terwijl tegelijkertijd ontmoetingsmomenten en gelegenheidsgevers mogelijk gemaakt moeten worden opdat mensen zich met deze kern kunnen identificeren. Duidelijk is ook, dat het hierbij niet alleen om overtuigingen gaat, want een collectieve identiteit heeft niet betrekking op cognitieve claims, maar ook op de praktijken, symbolen, verhalen, gedragingen en structuren waarin de theologie van een geloofsgemeenschap zich manifesteert.¹ Vervolgens presenteer ik twee casussen, waarin we zien hoe verschillend zowel de identiteitsarticulaties als de interventies van de leiding kunnen zijn. Het zijn twee uiterste alternatieven. Ik bespreek een evangelicale benadering en een vrijzinnige benadering. Voor de eerste casus neem ik als voorbeeld de gemeente Saddleback, in Mission Viejo Californië, in Nederland zeer invloedrijk in de evangelische beweging en in de opvattingen van evangelische voorgangers en gemeenteleden die lid zijn van het Evangelisch Werkverband binnen de PKN. Voor de tweede casus neem ik als voorbeeld de Remonstrantse Broederschap. Ten slotte geef ik enkele gedachten over gemeenschapsvorming en onderzoek naar groeps- en gemeenschapsvorming in een individualiserende samenleving. Dit alles onder de noemer: 'stollen, kristalliseren of verdampen?'

1. Collectieve identiteit centraal

In een recente studie *Church, Identity and Change* concludeert David Roozen op grond van een tiental actuele beschrijvingen van denominaties in de Verenigde Staten, dat het thema 'identiteit' zowel het centrale probleemveld van kerkgenootschappen én lokale gemeenten en parochies vormt, als het veld waarin vruchtbare interventies door de leiding mogelijk zijn.² Eerder schreven Stokes en Roozen reeds, hoe binnen het onderzoeksveld van de *Congregational Studies*, de aandacht vanaf het einde van de jaren tachtig is verschoven van 'vernieuwing', 'vitalisering' en de bijbehorende analyses uit de organisatiekunde, naar de identiteitsproblematiek.³ Voor Duitsland kunnen we een

¹ Zie: James Niemann, 'The Theological Work of Denominations', in: David A. Roozen & James R. Nieman (Ed.), *Church, Identity and Change. Theology and Denominational Structures in Unsettled Times*. Grand Rapids / Cambridge 2005, 625-653.

² David A. Roozen, 'National Denominational Structures' Engagement with Postmodernity', in: David A. Roozen & James R. Nieman (Ed.), *Church, Identity and Change. Theology and Denominational Structures in Unsettled Times*. Grand Rapids / Cambridge 2005, 588-624.

³ Allison Stokes & David A. Roozen, 'The Unfolding Story of Congregational Studies', in: Carl S. Dudley, Jackson W. Carroll & James P. Wind, *Carriers of Faith: Lessons from Congregational Studies*. Louisville 1991, 184-186. Zie voor *Congregational Studies* als praktisch-theologische

parallele gang van zaken tekenen en ook in Nederland nemen we een vergelijkbare ontwikkeling waar. In de jaren na 1984, na de eerste studieconferentie in Amsterdam over kerkelijkopbouwwerk, zien we hoe na de nadruk op planning en pastorale agogiek de identiteitsthematiek geleidelijk centraal komt te staan in praktisch- en contextueel ecclesiologische studies van achtereenvolgens Al⁴, Goedhart⁵, Van Hooydonk⁶, Bons-Storm⁷, Derksen⁸, Van Kessel⁹, Hendriks¹⁰, Weverbergh¹¹, Van der Ven¹², Höfte, Baart¹³, Pasveer¹⁴ en Vercammen. Bij Wim Al gaat het in 1984 bij parochieopbouw nog vooral om de bestuurs – en participatiestructuur van de parochie. Hij betreft de volgens hem 'nieuwe vraag': 'waarheen met de parochie?' echter nadrukkelijk op de Schrift, de katholieke traditie en culturele veranderingen. Van Kessel bekritiseert in 1989 kerkopbouw, die volgens hem tot dan toe al te zeer gericht is op de efficiënte organisatie van onderlinge verhoudingen, taken en competenties. Hij stelt dat de identiteitsvraag en met name de 'saillantie' van het geloof bepalend is voor de vitaliteit van een geloofsgemeenschap. We moeten ons gaan bewegen 'onder het oppervlak', schrijft hij, van de methoden.¹⁵ In de identiteitsthematiek en vooral in de vragen rondom de verankering van de identiteit in een doorleefde spiritualiteit, bij Van Kessel vooral verbonden met het gebedsleven, meent hij de diagnose én de remedie gevonden te hebben voor zowel een zwakke als een sterke vitaliteit van christelijke geloofsgemeenschappen. Hij stelt overigens, dat de identificatie van de kerkleden met de kerk nooit compleet en uniform, maar altijd partieel en pluriform zal zijn. Ik citeer: 'Partieel omdat mensen niet alleen leven en leren uit ervaringen met kerkelijke, maar ook met buitenkerkelijke werkelijkheid, en omdat zij bovendien bij die kerkelijke werkelijkheid ook altijd selecteren.'¹⁶ Hij verwacht echter veel van een hernieuwde aandacht voor wat ik noem, de spirituele binnenkant van de kerk.¹⁷ Ook in de jaren negentig en in hedendaagse onderzoeken wordt de verbinding versterkt tussen geloofscommunicatie en gemeenschapsvorming. Volgens Van der Ven, in een opstel over

discipline: Rein Brouwer, 'De praxis van God in de plaatselijke geloofsgemeenschap, in: *Praktische Theologie* 32/4, (2005), 484-501.

⁴ Wim Al, *Parochieopbouw op het breedvlak van culturen en generaties*. Hilversum 1984.

⁵ G.L. Goedhart, *Gemeenteopbouw. Om dienende, vierende, lerende en delende gemeente te worden*. Kampen 1984.

⁶ Piet van Hooydonk, *Inleiding in het kerkelijk opbouwwerk*, Baarn 1985.

⁷ R. Bons-Storm, *Geloofwaardig. Stappen op de weg van de gemeenteopbouw*. 's Gravenhage 1987.

⁸ N. Derksen, *Eigenlijk wisten we het wel, maar we waren het vergeten. Een onderzoek naar parochieontwikkeling en geloofscommunicatie in de parochies van het aartsbisdom Utrecht*. Kampen 1989.

⁹ R. van Kessel, *Zes kruiken water. Enkele theologische bijdragen voor kerkopbouw*. Hilversum 1989

¹⁰ J. Hendriks, *Een vitale en aantrekkelijke gemeente. Model en methode van gemeenteopbouw*. Kampen 1990; J. Hendriks, *Terug naar de kern. Vernieuwing van de gemeente en de kerkenraad*. Kampen 1995.

¹¹ R. Weverbergh, *Bouwen met beelden. Onderzoek naar theorie en praktijk van kerkopbouw*. Baarn 1992.

¹² J. A. van der Ven, *Ecclesiologie in context*. Kampen 1993.

¹³ A. Baart, 'Het wankel gezag van de nieuwe pastorale leiders', in: A. Baart & B. Höfte, *Betrokken hemel, betrokken aarde. Naar een praktische theologie van lokale kerkopbouw*. Baarn 1994.

¹⁴ J. Pasveer, *De gemeente tussen openheid en systeem*.

¹⁵ Van Kessel 1989, 20.

¹⁶ Rob van Kessel, *Zes kruiken water. Enkele theologische bijdragen voor kerkopbouw*. Hilversum 1989, 17.

¹⁷ Zie: Henk de Roest, *Van de aanspraak naar de anderen. Over geloofscommunicatie en gemeenschapsvorming*. Oratie Universiteit Leiden, november 2002

individualisering en religie, gaat het vooral om het integrerend vermogen van de rituele praktijken waarin religieuze opvattingen als waar, juist en echt worden ervaren.¹⁸ In zijn contextuele ecclesiologie gaat eveneens sturing uit van de identiteit. Daartoe draagt ook zijn actualisering van een aantal fundamentele ecclesiologische codes bij. De nadruk op het spirituele karakter van de collectieve identiteit vinden we ook terug bij Hornikx.¹⁹ Recent hebben Brouwer, Stoppels, Sengers, De Groot en ik het initiatief genomen voor een studieboek toegepaste ecclesiologie, met daarin aandacht voor de levenscyclus van geloofsgemeenschappen, kerkplanting, vitalisering, kerksluiting en vloeibare vormen van kerk-zijn. De holistische benadering van de *congregational studies* werkt door in de vier frames waarmee wij naar geloofsgemeenschappen kijken: context, structuur en middelen, leiding en identiteit en cultuur. Bij dat laatste blijkt het ook nodig ruim aandacht te geven aan, wat we zouden kunnen benoemen als, het nieuwe missionaire zelfbewustzijn van de kerken.

De identiteitsthematiek heeft dus al enige jaren alle aandacht en krijgt de laatste jaren spirituele verdieping. Geen wonder, kan men zeggen, als men let op de worsteling van lokale geloofsgemeenschappen met hun gemeenschappelijke identiteit in een samenleving die wordt gekenmerkt door processen van individualisering en pluralisering. Wanneer deze ontwikkelingen zich niet alleen buiten, maar nadrukkelijk binnen kerken voordoen en kerkleden volledig zelf bepalen wat zij wel of niet geloven, welke waarden zij wel of niet prefereren en aan welke praktijken zij wel of niet meedoen en wanneer daarin bovendien en bijgevolg een grote mate van diversiteit ontstaat tussen kerkleden, dan wordt het onontkoombaar lastig om 'de boel nog bij elkaar te houden'. Nog lastiger wordt het wat geloofsgemeenschappen collectief en individueel naar buiten uitdragen. Wat bezielt ons, wat verenigt ons, waartoe weten wij ons geroepen? Dat zijn de vragen, wanneer getracht wordt om samen net iets meer te zeggen dan wat de afzonderlijke leden individueel geloven, terwijl die leden slenteren langs uiteenlopende kramen op de religieuze markt. Het zijn deze vragen, die gesteld moeten worden, willen geloofsgemeenschappen en ecclesiale groepen niet verdampen. Het zijn de fundamentele vragen naar de grond, de bestaansredenen en de verankering van de kerk in een tijd van individualisering, van een 'crisis van betrokkenheid'.²⁰

Hierbij maak ik onmiddellijk een kanttekening. Bij de mantra die ons met betrekking tot individualisering vanuit de sociologische analyses tegemoet klinkt kan men wel vragen stellen, evenals bij de veronderstelde lineariteit ervan.²¹ Schreuder stelt, dat bij het horen van de term 'individualisering', 'menig hart van vreugde luider begint te kloppen'. Het woord ligt op de lippen bestorven. Hij spreekt van een 'individualiseringssyndroom' en laat zien, dat velen in hun keuzes, ten aanzien van hun kleding, woninginrichting, eetpatronen, maar ook in hun normen en waarden, nog altijd de sociale milieus en de achtergronden volgen waartoe zij behoren. Veel mensen vallen van 's morgens vroeg tot

¹⁸ J.A. van der Ven, 'Religieuze individualisering', in J.A. van der Ven (red.), *Individualisering en religie*. Baarn 1994, 60-97.

¹⁹ R. Hornikx, *Spiritualiteit als motor tot vernieuwing. Een model voor parochie en gemeente*. Kampen 2002.

²⁰ Zie: Henk de Roest, *En de wind steekt op! Kleine ecclesiologie van de hoop*. Zoetermeer 2005, 64v.

²¹ Zie bijvoorbeeld: O. Schreuder, 'Culturele individualisering', in J.A. van der Ven (red.), *Individualisering en religie*. Baarn 1994, 53.

's avonds laat van het ene in het andere collectieve patroon.²² Van der Ven spreekt, met verwijzing naar Schulze's culturele stijlmilieus over binnenkerkelijke stijlmilieus. Hij toont bovendien aan, met verwijzing naar een onderzoek onder Nijmeegse studenten, dat religieuze individualisering niet plaatsvindt zonder selecties uit traditie en institutie.²³ Meer recent blijkt uit een vuistdikke studie over de vele uitingsvormen van nieuwe religiositeit, dat het wegvallen van een doorleefde christelijke spiritualiteit weliswaar de ontvankelijkheid voor religieuze alternatieven ondersteunt, maar dat de zoektocht naar religieuze identiteit in een pluralistische cultuur het niet kan stellen zonder collectieve, subculturele patronen. Er zijn talloze opties, men spreekt zelfs van *Optionsstress*, en over een *unbeheimatetes Ich*, dat van voorgegeven rollen en taken is bevrijd, maar juist het verbindende, zekerheid en geborgenheid gevende wordt gezocht én aangeboden.²⁴ Het wantrouwen tegen het institutionele wordt daarmee niet kleiner, maar individualisering brengt ook nieuwe groepsvorming met zich mee, met bijbehorende institutionaliseringstendensen.

Niettemin, vooral in kerkgenootschappen of in stromingen met een weinig robuuste identiteit en een lage organisatiegraad worden onzekerheid en een zekere desoriëntatie veroorzaakt door een toenemende interne diversiteit, manifest in de totstandkoming van verschillende stromingen binnen de geloofsgemeenschap én doordat individuele leden volop van de vrijheid en mobiliteit gebruik maken om op de markt van welzijn en geluk uiterst kieskeurig datgene uit te zoeken waaraan ze behoefte hebben. Bij toenemende verschillen tussen kerkleden en bij een versterkte wil om zich niet te conformeren, noch om interventies in de eigen vrijheid toe te laten²⁵, wordt het vinden van een gemeenschappelijke basis, een zekere belijning en het uitzetten van een gemeenschappelijke koers vrijwel ondoenlijk. De 'sociale lijm' die de geloofsgemeenschap bij elkaar houdt verliest haar substantie. Het is de vraag of andere componenten waaruit de identiteit van de geloofsgemeenschap is samengesteld, zoals de waarden, symbolen en praktijken, voldoende zeggingskracht en daarmee verbindend vermogen hebben om desintegratie te voorkomen. Omgekeerd is het ook de vraag of de leden van een geloofsgemeenschap zich op een zodanige manier kunnen identificeren met deze waarden, symbolen en praktijken dat zij tot een verbindende, collectieve identiteit, leiden. Deze twee vragen culminerend op het niveau van leiding én leden van gemeenten en parochies in de veel gehoorde vraag hoe men de *betrokkenheid* van de leden kan vergroten. Hoe kunnen we randleden, hoe kunnen we jongeren, hoe kunnen we de actieve leden nog meer bij de geloofsgemeenschap betrekken? Anders gesteld, hoe kunnen we mensen inwijden en bevorderen dat zij zich toewijden? Na onderzoek onder de eigen jongeren kan men dan weliswaar tot de verrassende perspectiefwisseling komen, dat de vraag eerder moet luiden wat men voor jongeren kan betekenen, hetgeen veel meer blijkt te kunnen zijn dan men wellicht zou denken,²⁶ maar ook het gegeven dát

²² Schreuder 1994, 47.

²³ J.A. van der Ven 1994, 80. Vgl. Johannes A. van der Ven & Berdine Biemans, *Religie in fragmenten. Een onderzoek onder studenten*. Kampen / Weinheim 1994.

²⁴ Michael Nüchtern, 'Die Weihe des Profanen – Formen säkularer Religiosität', in: R. Hempelmann (et al.), *Panorama der neuen Religiosität. Sinnsuche und Heilsversprechen zu Beginn des 21. Jahrhunderts*. Gütersloh 2005, 30ff.

²⁵ Vg. John Stuart Mill, *On Liberty. Collected Works XVIII*, Toronto 1977, 43 en 117-119.

²⁶ Zie: Elpine de Boer, *Je bent jong en je wilt anders. 245 jongeren over wat hen bezig houdt en inspireert*. Kampen 2006; Friedrich Schweizer, *Het leven is niet meer als vroeger. De postmoderne levensloop als uitdaging voor kerk en theologie*. Kampen 2006.

men dit laat onderzoeken geeft aan dat men een zekere *sense of urgency* ervaart. De vraag naar de betrokkenheid wordt veelal gesteld met de nodige stress. Wanneer de leiding van een gemeente of parochie daarnaast constateert dat ook de 'harde' middelen, de basisingrediënten om te kunnen voortbestaan, zoals geld, leden, leidinggevend kader en faciliteiten slinken, wordt het tijd om de stormbal te hijsen. Mogelijk is het dan echter al reeds te laat voor 'alle hens aan dek'. Zelfs de motivatie voor een identiteitsberaad, geconstrueerd als een serie bijeenkomsten waarin de leden van een gemeente of parochie worden uitgenodigd om samen te spreken over zowel de eigen traditie en het eigen 'verhaal van godsontmoeting' (Van Kessel) als over de vraag naar de relatie tot de samenleving, kan verrassend laag zijn, zo blijkt uit het onderzoek van Joris Vercammen.²⁷ Vercammen veronderstelt dat er wellicht juist vanwege het doel om de parochie langs deze weg te vitaliseren een zware schaduw van onvrijheid over het beraad is geworpen en spreekt over de 'tragiek van kerkopbouw'. Zowel de organisatie als de structuren blijken hun inspiratiekracht te verliezen. Hij meent, dat een beraad in de eerste plaats gelovigen de gelegenheid zou moeten bieden dieper in te gaan op het eigen geloven. Recent onderzoek naar de relatie tussen spiritualiteit en kerkopbouw, naar de specifieke zeggingskracht van sommige vormen én inhouden van geloofscommunicatie en de manier waarop mensen zich daardoor kunnen identificeren en verbinden met de geloofsgemeenschap, meer of minder partieel en altijd pluriform, lijkt hem hierin gelijk te geven. Gemeenten, parochies, territoriaal en mentaal, kunnen zich kristalliseren rond bepaalde vormen van geloofscommunicatie. De individualisering van leefwerelden, inzicht in verschillende subculturele milieus en inzicht in de verschillende nieuwe fasen in de levensloop kunnen daarbij tot een gedifferentieerd aanbod leiden, waarbij de identiteit van de geloofsgemeenschap niet los van, maar juist *in* de praktijken, symbolen en verhalen gearticuleerd en zichtbaar gemaakt wordt. Deze dragen de identiteit.²⁸

2. De Saddleback-benadering²⁹

Binnen de evangelische beweging én in de evangelicale stroming binnen de traditionele kerken bestaat in de officiële documenten een nauwe *expliciete* en *onlosmakelijke* samenhang tussen ecclesiologische concepten, theologische visies, soteriologische perspectieven en overtuigingen aangaande zending en evangelisatie.³⁰ De visie die men heeft op de kerk, de opvattingen aangaande God, Jezus en de Geest, de denkbeelden over eeuwig heil en over evangelisatie vormen een coherent, consistent en onlosmakelijk geheel. Voor de evangelische beweging geldt echter in het bijzonder, dat de overtuigingen gepaard gaan met een sterk persoonlijk engagement. Het geloof heeft de hoge saillantie, waarvan Van Kessel eerder gewag maakte. De geloofsovertuigingen en geloofspraktijk bepalen het alledaagse leven in hoge mate.³¹ Volgens Christian Smith laat het evangelicalisme zien dat zij een zeer krachtige ("*religiously vibrant*") traditie vormt.³²

²⁷ Joris Vercammen, *Identiteit in beraad. Theorie en praktijk van het parochieel identiteitsberaad in vier oud-katholieke parochies*. Diss. KTU, Utrecht, 1997.

²⁸ Niemann 2005, 639.

²⁹ Zie hiervoor: Rick Warren, *Doelgerichte gemeente*. Vaassen 2003 (Oorspr. uitgave: R. Warren, *The Purpose Driven Church. Growth Without Compromising Your Message & Mission*. Grand Rapids 1995).

³⁰ Vgl. Mark Noll, *American Evangelical Christianity. An Introduction*. Oxford / Malden, Mass. 2001, 60ff.; Zie ook: Robert Wuthnow, *America and the Challenges of Religious Diversity*. Princeton/Oxford, 2005, 159-187.

³¹ Zie hiervoor uitvoerig: Christian Smith, *American Evangelicalism. Embattled and Thriving*. Chicago/London 1998, 26-32.

³² Smith 1998, 26.

Maar er is nog iets anders. Behalve uit de hoge saillantie blijkt de kracht van het evangelicalisme ook uit, wat Smith noemt, de hoge 'robuustheid' van het geloof van de *evangelical*. Het drukt zich krachtig uit en het blijft overeind onder potentiële druk en uitdagingen.³³ Twijfels lijken een *evangelical* vreemd. In overgrote meerderheid vertellen evangelicalen nimmer te twijfelen aan de eigen geloofsovertuigingen en het percentage ligt veel hoger dan dat van *mainliners, liberals*, etc. Niettemin, onderzoek laat ook zien, dat ook onder evangelicalen niet iedereen de vier *corebeliefs*, te weten: *conversionism* (nadruk op een persoonlijke keuze voor Jezus Christus, wedergeboorte), *biblicism* (vertrouwen op de bijbel als ultieme gezaghebbende bron), *activism* (nadruk op het aanmoedigen van niet-christenen om christen te worden) en *crucicentrism* (focus op Christus' verzoenend sterven aan het kruis, gezien als de enige weg tot verlossing), deelt.³⁴ Ook evangelicalen kennen een zekere partiële identificatie of, anders gezegd, individualisering en pluralisering zijn niet vreemd aan evangelicale geloofsgemeenschappen. De *tacit assumptions* (Michael Polanyi) binnen een geloofsgemeenschap kunnen derhalve verschillen van de door de leiding uitgedragen overtuigingen en opvattingen. Welke interventies kan de leiding van een evangelische geloofsgemeenschap nu kiezen om hiermee om te gaan? Wat zijn de *mediating mechanisms*³⁵ waarmee de leiding tot een krachtige, homogene, onderscheidende gemeenschappelijke identiteit wil komen?

In de Saddleback-benadering wordt grote aandacht geschonken aan strategieën voor het vangen van de zg. zoekers. De ruimte ontbreekt om daar nu verder op in te gaan. De uiteindelijke integratie vindt plaats in een aantal episodes plaats, nadat de keuze voor aansluiting bij de gemeente is gemaakt en nadat het nieuwe lid is gedoopt. Het bijbehorende interveniërende integratiemechanisme is het tekenen van de eerste van vier opeenvolgende lidmaatschapsovereenkomsten, passend bij vier zg. 'cirkels van toewijding'.³⁶ Vervolgens ontdekt het individu een gemeenschap die vanaf dat moment alles voor hem is en alles voor hem dient te zijn. Het nieuwe lid ondervindt een sterke interne groepsolidariteit, voor al zijn noden is een ondersteuningsgroep, voor al zijn behoeften een vervulling, voor al zijn vragen een antwoord, voor al zijn talenten een uitdaging.³⁷ Het integratieproces is er op gericht om hem op te nemen en vast te houden, in een warme *couveuse*.³⁸ Hij wordt krachtig gestimuleerd binnen de gemeente vriendschappen te ontwikkelen, dient lidmaatschapscursussen te volgen, ervaart dat er voor hem wordt gezorgd, wordt regelmatig toegezongen en staat in het middelpunt wanneer er wordt gevierd dat hij een nieuwe stap in zijn toewijding aan de gemeenschap zet. De informatie – en communicatielijnen naar de leiding zijn kort, via voicemails, video's, nieuwsbrieven en telefoontjes van de Care-telefonistes.³⁹ De verwachtingen worden opgeschroeft, naarmate het lidmaatschap langer duurt. Er wordt mensen om toewijding gevraagd, er wordt vervolgens om een grote toewijding gevraagd. Er wordt

³³ Smith 1998, 30.

³⁴ George Rawlyk,

³⁵ Niemann 2005, 642

³⁶ Warren 2003, 128v.

³⁷ Warren 2003, 310. 'De gemeente biedt iets wat ze nergens anders ter wereld kunnen vinden', *Ibid*, 113.

³⁸ Warren 2003, 308.

³⁹ CARE staat voor: contact, assist, relate en encourage. De vrijwilligers bellen met een bepaalde regelmaat de mensen die in het bestand van de gemeente staan om te horen wat er in het leven van de leden speelt. Warren 2003, 327.

gewerkt aan een omvorming van het leven. Trainingsprogramma's helpen daar bij. Om van een partiële identificatie tot een totale identificatie te komen worden de overtuigingen van de gemeente met behulp van memorisering ingeprent. Warren stelt: "Gemeenten die geen duidelijke, sterke overtuigingen hebben zullen nooit het niveau van toewijding bereiken waar Christus recht op heeft. Warren illustreert het belang van de innerlijke overtuiging door te verwijzen naar de toewijding van honderduizend bruinhemden aan Hitler, in het Olympisch Stadion in München in 1938 en stelt: 'Door hun toewijding wisten ze Europa te veroveren'.⁴⁰ Vervolgens citeert Warren met instemming Vance Havner: 'Jezus verlangt meer loyaliteit dan welke dictator ook die ooit heeft geleefd. Het verschil is dat Jezus daar het recht toe heeft.' De vier lidmaatschaps-overeenkomsten worden ondertekend. De kaartjes met daarop aangegeven dat men zich heeft toegewijd, dienen in de portemonnee te worden bewaard. De leden weten zich gebonden. Warren stelt er op uit te zijn om een leger van gelovigen op te bouwen. Duidelijk is, dat het geloof de leden een identiteit verschaft die op de eerste plaats komt. Het persoonlijke lijkt hier te verdwijnen, het collectieve wordt dominant. De geloofsgemeenschap lijkt te stollen.

3. De vrijzinnige benadering⁴¹

Aan de andere kant van het spectrum staat de vrijzinnigheid. Het probleem van de vrijzinnigheid is volgens Mijnke Bosman, algemeen secretaris van de Remonstrantse Broederschap, dat de organisatiegraad altijd laag is geweest en alleen maar lager zal worden, juist omdat mensen het individueel gaan uitzoeken en gaan shoppen.⁴² Hoe zien de interventies om de collectieve identiteit te omlijnen er in deze stroming uit? Vorig jaar werd een markante stap gezet in een identiteitsomlijnend proces, dat eind jaren '90 in gang werd gezet. Het *mediating mechanism* is hier het formuleren van een gemeenschappelijk gedeelde belijdenis. Tromp geeft aan, dat het niet zozeer 'de druk der tijden' is die daartoe aanleiding gaf: "Het gaat er om of wij rijp zijn om in welke tijd dan ook, op ieder gewenst of ongewenst moment, de vraag te beantwoorden wat ons inspireert, samenbindt en onze levensopdracht uitmaakt."⁴³ Niettemin, wars van geloofs – en gewetensdwang, wilde men proberen of het eigen geloof wat 'sterker, uitgesprokener, moediger' en met enige gemeenschappelijkheid geformuleerd kan worden, hoe voorlopig ook. In de woorden van Johannes Tromp, "om een gemeenschappelijke verwachting en hoop te koesteren en niet het stamelen of de ontoereikendheid, want die zullen altijd bij ons zijn." Van Leeuwen grijpt bij de aanbidding⁴⁴, maar ook in het begeleidende boekje *Een weg van vrijheid* voor een *identity-mediating mechanism* terug op de oorsprong, de tijd waarin het voor de verketterde predikanten noodzakelijk werd om te getuigen van hun oprecht geloof. Hij laat zien hoe de geboorte van de Remonstrantse Broederschap sterk door een specifieke, onderscheidende theologie is gestempeld. Hij laat zien hoe de Broederschap zich moest legitimeren als een valide, geldige expressie van de kerk. Daarmee functioneert dit

⁴⁰ Warren 2003, 355v.

⁴¹ Zie hiervoor: M. A. Bosman-Huizinga e.a., *Een weg van vrijheid: reflecties bij de nieuwe remonstrantse belijdenis*. Zoetermeer 2006.

⁴² Mijnke Bosman deed deze uitspraak in het radioprogramma 'De andere wereld van zondagmorgen', sept. 2006.

⁴³ Johannes Tromp, 'Reden en rechtvaardiging van gemeenschappelijk belijden', *Rede voor de Algemene Vergadering van Beraad, 12 maart 2005*. Zie: www.remonstranten.org.

⁴⁴ Th.M. van Leeuwen, *Toespraak bij de Aanbidding van de nieuwe Geloofsbelijdenis*, 10 juni 2006.

oorsprongsnarratief als een *script*, dat een fundament geeft aan de gemeenschappelijke geloofspraktijk. Ook het noemen van en kort beschrijven van de levensloop van sleutelfiguren uit de begintijd draagt hieraan bij. Anders dan Tromp, benoemt Van Leeuwen de noodzaak van een belijdenis nadrukkelijk in relatie tot individualisering en pluralisering. Deze ontwikkelingen hebben iets aantrekkelijks, vrijzinnig betekent immers dat er 'ruime kaders' zijn, maar, zegt hij, er is een gevaar dat het allemaal wel erg vluchtig wordt en particulier. Wanneer geldt 'elk wat wils' en 'alles moet kunnen', wat delen we dan nog samen? Opnieuw haalt hij een sleutelfiguur tevoorschijn, Roessingh, om het belang van de 'factor belijdenis' te legitimeren en stelt dat precies Roessingh's redenering in 1999 opkwam in het Convent van Predikanten, vanwege de zorg dat het gezamenlijk gedeelde geloof uiteen zou vallen. Dreigt onze identiteit, ja ons geloof, niet te vervagen? De verwijzing naar en verantwoording bij de bestaande tekst uit 1941 bleek niet voldoende. Vanaf 2004 is er geschaapt en geschrapt in deze tekst en de resulterende 'proeve' ging in een breed interactief proces langs alle gemeenten, voor commentaar. Voorwaar een *identity-mediating mechanism*. Een kortere tekst is uiteindelijk juni 2006 vastgesteld en aangeboden, als "een wegwijzer tot versterking van de geloofsgemeenschap", als een uitnodiging tot meedenken, meer dan dat: in alle voorlopigheid als een baken in het geloofsleven. Het was, aldus Johan Goud, mede om cultuurkritische redenen hoognodig. Als concretisering van de 'kritiek op de postmoderne Narcissus die zich aan niets verplicht voelt' en als kristallisatiepunt, een *symbolon*, voor een nieuwe bezieling.

4. Hernieuwde kristallisering?

Ten slotte, voorbij het individualisme en mogelijk ook in reactie op maatschappelijke schaalvergroting zoeken mensen naar gemeenschappen waarbinnen hun eigenheid tot haar recht komt. Amerikaans onderzoek van Wuthnow, Ammerman, McGuire en anderen, laat zien hoe het secularisatie- en individualiseringsvertoog zich afspeelt op het macroniveau, terwijl lokale ontwikkelingen veel beter kunnen worden begrepen op het microniveau van het narratief, het verhaal achter en in de praktijken. Voor de *mainstream* protestantse gemeenten geldt dat er een zekere 'verkerkelijking van het christendom', gaande is waarin een traditionele religiositeit dominant is.⁴⁵ Mede daardoor hoeven protestantse geloofsgemeenschappen volgens sommige sociologen niet of nog niet te vrezen voor desintegratie. Onderzoek laat echter ook zien, dat evangelicalisering toeneemt, maar ook dat protestantse gemeenten sterk op zoek zijn naar geloofsverdieping, een aansprekend profiel, een gedifferentieerd aanbod voor oriëntatie in het alledaagse leven en naar een zorgvuldige vormgeving van de gelegenheden, waarmee mensen zich mee kunnen identificeren en verbinden.⁴⁶ Wanneer hierbij vooral de communicatie van de 'spirituele binnenkant' van de identiteit van de geloofsgemeenschap centraal staat, is hernieuwde kristallisering in een grote variatie aan vormen mogelijk en kunnen geloofsgemeenschappen mogelijk nog geruime tijd aan de verdamping ontkomen.

⁴⁵ Jan B.G. Jonkers (Red.), *Theologie achteraf. Theologisch commentaar op het onderzoek De gelovige gemeente*. Kampen 2000; Jan B.G. Jonkers, *De gelovige gemeente. Een godsdienstsociologische beschrijving van het geloofsleven in drie gereformeerde gemeenten*. Kampen 1999.

⁴⁶ Vgl. Robert Warren, *The Healthy Churches Handbook*. ; Henk de Roest, 'Bruggen van hoop', in: De Roest 2005, 95-128.